

“İLERLEME DÜŞÜNCESİ”NE YÖNELİK ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

A CRITICAL APPROACH TO THE “IDEA OF PROGRESS”

Yrd. Doç. Dr. Sanem Yazıcıoğlu

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

Özet: Tarihsel süreç içerisinde ‘ilerleme düşüncesi’ni, kişinin kendisi ya da sonraki kuşaklar için gelecekteki iyi olaylara yönelik bir umudunun yansıması olarak görmek olanaklıdır. Böyle bakıldığında ilerleme düşüncesi, insanlar için içeriği bakımından neye ‘iyi’ diyeceğimizle yakından ilişkili duruma gelir. Her tarihsel dönemde insanların beklentilerine göre ‘ortak iyi’nin tanımının araçsal olarak oluşturulduğunu ve ideolojik olarak kullanıldığı söyleyebiliriz. Bu yazıda da ileri streceğimiz düşünce, ilerlemenin insanlara ve onları takip edecek kişiler olarak gelecek kuşaklara bir yön verme amacıyla tasarlanmış işlevsel bir terim olduğudur.

Anahtar Kelimeler: İlerleme düşüncesi, ortak iyi, ereksellik, teknik gelişme, meşruiyet.

Abstract: In the historical process, it is possible to find the ‘idea of progress’ mostly as a reflection of the hope for ‘good’ future events for the self and future generations. From this aspect, the idea of progress becomes closely connected to the content of what will we call as ‘good’ for the people. Each period of history, we can say, according to the expectations of the people, the definition of ‘common good’ is mostly designated instrumentally, and used ideologically. In this paper, I will claim that, progress is one of these functional terms which are mostly used to give directions to people and future generations as their successors.

Key Words: Idea of progress, common good, teleology, technical development legitimacy.

Toplumsal ya da bireysel bir ideal oluşturulduğunda, bu idealin en önemli ve belki de vazgeçilmez yönü, onun olan durumdan daha iyisini vaatmesidir. Baştan geleceğe yönelen bu vaad insanın iki önemli özelliğiyle yakından ilişkilidir: Her zaman daha iyiyi isteme ve istenen iyinin gerçekleşeceğine inanma. Henüz gerçekleşmemiş olana yönelik beklentinin her zaman olumlu olması son derece de insani bir özelliktir. İnsan hem kendisinin, hem de insanlığın geleceğinin daha iyi olacağını düşünmek ister. İyilik beklentisinin gereği olan şeyler, en gündelik olandan en karmaşık olana kadar geniş bir etkinlik alanında sağlanmaya çalışılır.

Bu etkinlikler arasında, sıklıkla ideal bir yapı kurmaya yönelen düşünsel çabanın en temel niteliği, onun bir önceki kuram ya da sistemden daha kapsamlı bir öneriyi içermeye gayretidir. Yeni yaklaşım böylelikle, kendisinden öncekilerden çok daha fazla soruya yanıt oluşturabileceği savıyla ortaya çıkar. Bu akıl yürütme tarzıyla ulaşılabilecek en tutarlı sonuç her düşünsel sistemin kendisinden öncekinden daha yetkin olacağını iddiasıdır. Oysa tam da bu noktada, kendimizi felsefe tarihi açısından oldukça sorunlu bir noktada buluveririz. Söz konusu tarzda bir karşılaştırma ne olanaklıdır, ne de anlamlı sonuçlar üretebilir. Felsefe tarihi içerisinde yer alabilecek nitelikteki bir kuramın öncekilerden 'daha iyi' olmakla değil, yeni bir yaklaşım ve bakış açısı getirmekteki becerisi bakımından değerlendirilmesi daha uygun sayılabilir. Öyleyse insana ait etkinlikler göz önünde bulundurulduğunda daha iyi olmak ne demektir ve en temel savı 'daha iyi'ye doğru yönelme olan *ilerleme* düşüncesini nasıl anlamak gerekir?

Bu soruyla dile getirilen 'ilerleme'nin nasıl anlaşılması gerektiği sorusu, baştan bir tanım yapılması ve arkasından da bu düşünceyi destekleyen savların incelenmesi önerisini içermemektedir. Tersine, ilerlemenin baştan belirlenmiş bir tanımının olamayacağını ve onun daha çok işlevsel bir terim olarak kullanıldığını ileri süreceğiz. Bu görüşümüzü temellendirmek amacıyla ilk olarak, ilerleme konusunun geri götürülebileceği tarihsel kaynakları kısaca inceleyeceğiz. Burada görüleceği gibi ilerleme düşüncesinin anlaşılması, bu düşüncenin tarihsel süreçte ortaya çıktığı koşullarla doğrudan ilişkilidir ve ancak bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda olanaklıdır. İkinci olarak inceleyeceğimiz konu, ilerlemenin felsefe, sanat ve bilimler sözkonusu olduğunda farklı bir içerikte kullanılması olgusudur. En son olarak üzerinde duracağımız konu ise, ilerleme düşüncesinin 'iyiyi isteme'nin kendisinden kaynaklanan geleceğe yönelmiş bir tasarım olma özelliği ve bunun ideolojik olarak nasıl bir işlev doğrultusunda kullanıldığıdır.

I. İlerleme Düşüncesinin Dayandığı Bazı Anlayışlar

Bu metnin daha en başında ilerleme düşüncesi ile iyiyi isteme ve onun gerçekleşeceğine inanma arasında kurduğumuz bağ, iyi ile ilerleme arasında bir yandan ilk anda kurulabilecek bir ilgiye işaret ederken, öte yandan da tam da bu ilginin kolaylıkla kurulabilmesi, belli bir dikkatle konuya yaklaşmamızı gerektirir. Aşağıda da ele alacağımız gibi, bu ilk olumlu etki, 'iyi' anlayışının, aynı zamanda ona doğru yönelinen bir erek olarak kabul edilmesine dayanır.

İlerleme düşüncesinin tarihsel olarak temellendirilmesinde sıklıkla ileri sürülen savlardan birisi onun mitolojik öykülere kadar geri götürülebileceğidir. Bu anlayış doğrultusunda, iyi idesi, ilkin düzensizlikten düzene geçişin ve böylelikle yetkinleşmenin bir ifadesi olarak karşımıza çıkar. Bu bakımdan ilerleme düşüncesi ile iyi arasında kurduğumuz ilginin daha anlaşılır kılınabilmesi için, iyi ile yetkinlik arasındaki ilgiyi kısaca anımsatmak yararlı olabilir. Yetkinlik ya da tamlık düşüncesinin incelenmesine mitolojik öykülere kadar uzanan bir araştırmayla başlanabilir: *Kaos*'dan *kosmos*'a geçişin bu uzun tarihi, aynı zamanda düzen, oran ve yetkinlik gibi birbirleriyle içsel bağıntılara sahip kavramların da uzun tarihini oluşturur. Antikçağ metinlerinden itibaren gördüğümüz en temel araştırmalar, yetkinliğin bir diğer dile getirilişi olan iyi ile belirlenir ve insanın iyi olana ulaşmasına yöneliktir. Bu dönemde iyi, doğru ve güzel arasındaki koparılamaz bağın kaynağını da yine yetkinlik düşüncesi oluşturur. Böylelikle iyi, bütün bu arayışlarda yalnızca etik alanının değil, yaşamın bütün alanlarının düzenleyici ilkesi konumundadır.

Hesiodos, *İşler ve Günler*'de altın, gümüş, bakır kahramanlar ve demir soylarının yaşadığı çağlardan söz etmektedir.¹ Bu dönemin döngüsel tarih anlayışı düşünüldüğünde bu çağların en kötüsünden sonra, yeniden altın çağın geleceği yönündeki yorumlar, gelişme ve ilerleme düşüncelerinin ne kadar eskiye dayandığını göstermek bakımından araştırmacılar için bir başvuru noktası sayılmaktadır.² İnsani dünyaya yansıtılmış yetkinlik düşüncesinin en çarpıcı ifadelerini bulabileceğimiz düşünür kuşkusuz Platon'dur. İnsanların bir arada yaşamalarının ilkelerini araştırdığı *Devlet* kadar *Yasalar*'da da Platon, bu ilkelerden hangisinin en iyi bir arada yaşama olanağını sağlayacağını araştırır, yönetimler arasında karşılaştırmalar yapar. Bunlar arasında *Yasalar* III.

¹ Soylar Efsanesi için bkz. Hesiodos, *İşler ve Günler*, çev. S. Eyüboğlu ve A. Erhat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977, s. 105-200.

² Robert Nisbet., *Literature of Liberty: A Review of Contemporary Liberal Thought*, Cilt. II, no. 1, Ocak-Mart 1979, s. 7-38.

Kitap'ta, daha önceki uygarlıkların yönetimlerini değerlendirirken, o gün için gelinen noktanın daha gelişmiş olduğunu kabul etmektedir.³ Sürekli gelişmenin, ilerlemenin temel savlarından birisi olduğu düşünüldüğünde, gerçekten de bu bağıntı oldukça önem taşır.

Platon'un önemi, gelecek bir altın soya ilişkin inancı son derece etkili bir yorumla iyi ideası çerçevesinde yeniden oluşturmuş olmasıdır. Onun erken döneminden geç dönemlerine kadar hiç değişmeden kalan yetkinlik ya da tamlık arayışı, belki de bu idealin bütün insanlığın en vazgeçilmez isteğini dile getirmesi nedeniyle, bütün felsefe tarihinin en etkili düşüncelerinden birisidir. Eksiksiz ve değişmez olana yönelik arayışın felsefe tarihindeki en önemli itici gücü oluşturmuş olması, bu yöndeki hakikat arayışları, kurulan sistemler, şüphesiz uzun bir araştırmanın konusudur; ancak burada sadece ideal bir yapı oluşturma arayışının ne kadar eski olduğunu göstermek bakımından konumuzla ilgilidir.

İlerleme düşüncesi ile ilgili olarak burada ele aldığımız çerçevede özellikle önem taşıyan ilk nokta, iyi'nin bir önkabul olarak üstlendiği rol, yani, kendisine doğru yönelen bir iyinin daha en baştan sorgusuzca varlığının kabul edilmiş olmasıdır. İkincisi ise, ilki ile bağıntılı olarak düşünülebilir ve iyiye doğru yönelmeyle ilgilidir: İyi, insanın yönelebileceği en üst *erektir* (*telos*). Bu tanım Aristoteles tarafından *Nikomakhos'a Etik*'te açıklıkla verilir ; "...oysa en iyi, kendisi amaç olan birşey olarak görünüyor".⁴ İyiye yönelmenin bir erek olarak ortaya çıkması bakımından şu tanım da ayrıca önemlidir; "Ohalde bütün yapılanların bir amacı varsa, bu yapılan iyi olur..."⁵ Bu anlayış bakımından değerlendirildiğinde, bir şeye doğru yönelme, okun hedefe ilerlemesi gibi kavranacak olursa, her değişim noktası bir ilerleme olarak anlaşılabilir ve ereksellik için açık bir örnek oluşturur.

Antikçağ'dan kaynağını alan ereksellik görüşü özellikle Ondokuzuncu Yüzyıl'da ağırlık kazanan tarih felsefelerini önemli ölçüde etkilemiştir. Tarihin döngüsel olduğu düşüncesinden uzaklaşılması ve doğrusal bir çizgi üzerinde ilerlediğinin düşünülmesiyle ereksellik anlayışı yeniden ve başka bir tarzda ağırlık kazanmıştır. Bu yeni yorumlama çerçevesinde tarih belli bir ereğe doğru

³ Platon *Yasalar*, III.Kitap "Demek ki, zaman geçtikçe ve soyumuz çoğaldıkça, her şey gelişe gelişe bugünkü durumuna geldi." 678b 7-9.

⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. S. Babür., Ayraç yayınları, Ankara 1998, 1097a29.

⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1097a23.

yönelme ve onun gerçekleşmesini sağlama olanağı olarak görülmeye başlanır.⁶ Bir erek olarak iyiye yönelme ve iyinin gerçekleşmesi olarak ilerleme düşüncesi de, en genel anlamda böyle bir bağıntı içerisinde karşımıza çıkar. Yine de, bir yaklaşımın aynı kaldığına dikkat çekmemiz gerekir; Ondokuzuncu Yüzyıl'ın ortalarından itibaren her ne kadar Antikçağ'da bulabildiğimiz iyi'ye dair o ilk betimlemelerin şiirsel gücü kaybolmuş ve 'iyi' pragmatik bir anlayışla dünyaya 'düşmüş' se de, konumuz açısından son derece önemli olan yönü, onun bir erek olma niteliği yine de kaybetmediğidir.

Bir erek olarak iyiye yönelme düşüncesi aynı kalsa da bunun bireysel mi, yoksa toplumsal bir ilerleme idesi altında düşünülebileceği de bir diğer önemli konudur. Bu doğrultuda her dönemde daha iyiye doğru yönelme anlayışı ve beklentisi bir biçimde sürdürülmüş, ağırlık kimi zaman bireysel kurtuluşa, kimi zamansa bir tür olarak bütün insanlığa verilmiştir. Devlet yönetiminde her zaman tümele ilişkin ilkeyi tikele olandan önde tutan ve bu bakımdan hem Platon, hem de Aristoteles'in geleneğini devralan Roma düşünce geleneğinde, devletin sürekliliği idesi *urbs aeterna* anlayışında da açıkça görülebileceği gibi bireyin önünde yer alır.

Hesiodos'un soylar efsanesini yorumlayan Vergilius, IV. *Bucolica*'da Altın Soy'unun gelişini ve bunun bütün insanlar için bir kurtuluş olacağını müjdelemektedir.⁷ Antik Yunan kavrayışının Hıristiyan teolojisi çerçevesinde yeniden yorumlanması önceki anlayışta bir değişime neden olmuş, bireysel kurtuluş düşüncesine daha fazla ağırlık verilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu anlayışın Augustinus tarafından yorumlanması, Hıristiyan teolojisi içerisinde değişmiş ve yeryüzünde kurulacak bir devletin -yeryüzünde gerçekleşecek her şeyin de olduğu gibi- kendisinde bir erek olamayacağı görüşü⁸ daha etkili

⁶ Bu yorum çerçevesinde ilk akla gelen isim Hegel olacaktır, şu sözleri açıklıkla bu olanağı ifade etmektedir: "Bulduğumuz dünyanın-tini, tinin kendi kendisinden geliştirdiği kavramdır: dünyayı tutan ve yöneten odur, 6000 yıllık çabanın sonucudur, tinin dünya-tarihini işleyişiyle geliştirdiği ve bu işleyişle ortaya çıkmasını zorunlu kıldığı şeydir. Dünya tarihini işte böyle kavramamız gerekmektedir: bu tarihte tinin çalışması, kendi olduğu şeyin bilgisine nasıl geldiği gösterilmektedir. Bu olduğu şeyi ise, tin çeşitli alanlarına göre işleyip ortaya koymuştur." G.W.F. Hegel, *Die Vernunft in der Geschichte* (1837), *Tarihte Akıl*, çev. Ö. Sözer, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1995, s.177.

⁷ Özellikle şu dizeler Vergilius'un soylar efsanesi yorumunu açıkça dile getirmektedir: "...En son çağı geldi artık Cumae kehanetinin /yeniden doğuyor büyük dizisi yüzyılların. / Virgo, Saturnus krallığı dönüyor yeryüzüne, /yepyeni bir soy iniyor yüce göklerden yere...". Vergilius, *Bucolica*'lar, *Georgica*'lar, *Bütün Eserleri - I*, çev. Türkan Uzel, Ankara: Öteki Yayınevi, 1998, IV. *Bucolica*, s. 107-110. aktarılan kısım için bkz. s. 108.

⁸ Dünyanın kendinde bir erek olmadığı görüşünü dile getirirken Karsten Friis Johansen, Augustinus'un doğal hukuku yeniden yorumlarken Tanrı ve yeryüzü devleti ayrımında *lex temporalis*'in *lex aeterna*'dan

olmuştur. Kurtuluş umudunun bir bütün olarak insanlıktan, ilkin tek bir insanın kurtuluşunu önceleyen anlayışa doğru değişimi, her iki anlatım arasındaki farkın temelini oluşturur. Augustinus'ta devletin tek ve bir bütün olarak dünya ölçeğinde anlaşılması görüşü devamlılığını korumuş, ancak bu dünyanın geçiciliği, bir bütünlüğün, yalnızca Tanrı devleti idesiyle sağlanabileceğini düşüncesiyle sonuçlanmıştır. Bu noktadan itibaren açıkça ifade edildiği gibi, insan yapımı bir devletle değil, ilahi ilkelerle belirlenen bireysel kurtuluş idesi, bir arınmayı da beraberinde getirecek ve bu yolla gerçekleşecek bireysel kurtuluş, giderek bir tür olarak bütün insanlığı kapsayacaktır.

Burada belirleyici farkı yaratan, yetkinliğe hangi yolla ve türün kendisini göz önünde bulundurarak mı, yoksa bireysel anlamda mı ulaşılabileceği sorusudur. Bu yaklaşım farkının gözönünde bulundurulmasının ilerleme düşüncesinin tarihsel olarak anlaşılması bakımından özellikle önem taşıyacağı açıktır. Nevarki bu yaklaşım tarzının çözümlenmesi, iyi dediğimiz kavramın içeriğine başvurmadan olanaksızdır. Biz neye iyi diyeceğiz ve bu doğrultuda kaydedilen hangi aşamayı ilerleme olarak değerlendireceğiz?

II. Kültürün Çeşitli Alanlarında İlerleme Savı

Felsefe tarihinin önemli savlarından birisi, bu tarihin soru sorma tarzı bakımından bir ortaklık içermesine karşılık, her yanıt denemesinin kendi dönem ve bu döneme bağlı olarak oluşturulan anlayışlarla belirlendiğidir. Böylelikle her yanıt çok katmanlı bir anlama çabasını gerektirir ve bu yaklaşımlardan her biri, bir kereliğine gerçekleşmiş bir tarihin ve toplumsal koşulun içerisinde ortaya çıkmış olduğundan biriciktir. Felsefe kuşkusuz herhangi bir karşılaştırmaya olanak vermeyen bu biricikliğin izlenebileceği alanlardan birisidir.

Ancak kültürün başka alanları, örneğin sanatlar ya da bilim de aynı türden bir değerlendirmeye tabi tutulabilirler mi? Gerçekten de sanat alanı, her bir yapının biriciklik göstermesi bakımından felsefenin bu yönüyle bir ortaklık göstermektedir. Sanatsal üretim de tıpkı felsefi üretim gibi, insan bilincinin bir yorumlama tarzıdır ve nesnel ölçütlere kendiliğinden bir direnç gösterir. Felsefi kuramlar kadar sanat alanında da ilerleme anlamında değerlendirilebilecek bir

---

çıkartıldığı bir durumdaki bağın niteliğine bir vurguda bulunmaktadır. K.F. Johansen, *A History of Ancient Philosophy From the Beginning to Augustine*, London and New York: Routledge, 1998, s. 638.

karşılaştırma bu nedenle oldukça sorunludur. Herhangi bir dönemde yapılmış sanatsal üretimle bir başka döneminkini karşılaştırmak nesnel bir ölçüt saptamanın zorluğundan ötürü söz konusu olamayacağı gibi, iki ayrı döneme ait sanat yapıtımdan hangisinin daha iyi olduğu sorusu da tam da bu nedenle, değerlendirilmesi olanaksız olduğu kadar saçmadır da. Sanat tarihinde bu türden örneklere sıklıkla rastlanabilir. Picasso'nun, Velázquez'in "Las Meninas"⁹ adlı yapıtını yeniden yorumlaması bunlar arasında oldukça açık bir örnek oluşturur.

İlerleme sorunu bakımından değerlendirildiğinde bilimlerde bir ilerlemenin söz konusu olup olamayacağı, hem felsefeden, hem de sanattan farklılık gösterir. Değerlendirme ölçütlerini matematik kesinliğe dayandıran bilimler, insan aklına ve bilgisine çok daha güvenilir bir ilke sunabilme savıyla ortaya çıkarlar. Özellikle deneye dayalı bilimlerdeki denetlenebilirlik özelliği, tekrarlanabilen deneyler ve gözlemlere bağlı olarak bir kuramın ötekinden daha iyi, ve böylece daha ileride olduğunu söylemeye olanak verir. Formel olarak sağlanan tutarlılık ve tekrara dayalı denetlenebilirlik, bilimlerin kesinlik iddiasında oldukça önemli bir yer tutar ve bu bakımdan bilimsel gelişmelerin elde edilmeye başladığı Onbeşinci Yüzyıl kesinlik iddiasının diğer alanlardaki yansımalarının incelenmesi bakımından özel bir ilgi gerektirir. Bilimsel alanda daha önce gerçekleşmemiş başarıların görüldüğü Onbeşinci Yüzyıl'la yüzyılla birlikte, *mathesis universalis* anlayışı felsefi kavrayışta son derece köklü dönüşümlere neden olmuştur. Formel alanın zaman ve uzamdan bağımsız; değişmez ilkeleri modelinde 'kesin bir felsefe' oluşturması çabasına ise Yirminci Yüzyıl'a kadar rastlamak olanaklıdır.¹⁰ İşte tam da bu nedenle felsefeyle formel bilimlerin yakınlıkları, bilimlerde göz alıcı gelişmelerin sağlandığı bu yüzyıldan itibaren giderek artan bir ivme kazanır ve oldukça sorunlu bir 'kesinlik' savının kültürün bütün alanlarında hakim olmasıyla sonuçlanır.

Öyleyse yukarıda sorduğumuz neye 'daha iyi' ya da 'daha ileride' diyeceğimiz sorusunun bir alanın yapısıyla doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Çok kısa bir değerlendirmeyle baktığımız felsefe, sanat ve bilimlerin kurulabilecek bazı yakınlıklara karşın, özellikle bilimlerin yapısı düşünüldüğünde farklılıklar gösterdikleri görülmektedir. Belirgin ölçütlerin bulunuşu bir ilerleme savını

⁹ Velázquez bu resmi 1656 yılında, Picasso ise 1957 yılında aynı isimle ilkini yeniden yorumlayarak yapmıştır. Picasso'nun yaptığı yeni yorumun, bir yeniden üretim olarak değil, yeni bir yapıt olarak anlaşılması gerektiği açıktır.

¹⁰ Bu noktada Edmund Husserl özellikle ilk dönem çalışmalarından itibaren açıkça görüleceği gibi, *ego cogitatum*'u merkeze alarak kesin ilkelere dayalı yeni bir felsefe yapma biçimi ortaya koyma çabası bakımından dikkate değer bir filozof olarak karşımıza çıkar.

destekleyici nitelik gösterebilirken, bir başka alan böyle bir sava direniyor görünmektedir, öyleyse kültürün hangi alanında ilerlemeden söz edebiliriz?

Bu noktada bir kez daha değerlendirme ölçütlerindeki ayrımın, ilerleme konusu açısından belirleyici olacağı görülmektedir. Çünkü ilerlemenin var olduğu savı, bilimsel gelişmeler açısından iddia edilebilir ve belli ölçülerde ikna edicidir. Bilimsel alanla ilgili bilgi birikiminin insanlığın yaşamsal sorunlarına bir katkı yaptığı tartışılmaz bir gerçektir, ancak yine birazdan değineceğimiz gibi bu katkı, yalnızca olumlu bir yönle değerlendirmeye uygun değildir.¹¹ Bu bakımdan da kimin ve neyin ilerlemekte olduğu sorusu hala önceliğini korumaktadır.

III. Bir Meşruiyet Aracı Olarak İlerleme Düşüncesi

İlerleme düşüncesinde toplumsal olanın yeniden öncelik kazanması, Antik Yunan ve Roma dönemi metinlerinin incelendiği ve yorumlandığı Rönesans'la olmuştur. Bu etki iki önemli değişimin incelenmesiyle ilerleme sorununun anlaşılmasına katkıda bulunabilir; bu dönemde o zamana kadar görülmeyen politik bir yapılanım oluşmaya başlamıştır ve bilimsel bilgilerde o güne kadar ulaşılan seviyenin çok ötesinde bir artış görülmektedir. Toplumsal yapılarıdaki değişimin, tek veya birkaç olaya indirgenecek biçimde ele alınamayacağı ve son derece farklı etkenleri içereceği açıktır. Ancak toplumsal yapıdaki bu iki etkenin ortaya çıkardığı değişimin, oldukça geniş bir alana, hatta bu güne kadar izlenebilecek bir sürece yayılması bakımından dikkate değer bir önem taşıdıkları da söylenebilir.

Politik alanda bir yandan bireysel yetkinlik düşüncesi ön planda tutulmaya devam ederken, bireyin çıkarlarının ve refahının güvencesi olarak devlet düşüncesinin ön plana çıkmaya başlaması, Rönesans'ta ortaya çıkan kuramların önemli bir ortak yönüne işaret eder. Ortak bir devlet oluşturma düşüncesiyle, herkes için ortak bir iyiliği vaadeden ideallerin oluşması ise, neredeyse paralellik gösterir. Ancak Machiavelli'den beri son derece açıklıkla ifade edilen

¹¹ Rilke'nin bir senatoryum olarak işletilen eski otelde ölümü anlatan şu sözleri bu yaşamsal katkısı oldukça olumsuz bir yönlenden ve etkileyici biçimde anlatmaktadır: "Bu mükemmel hotel çok eskidir, ta Kral Chlodwig zamanında burada birkaç yatakta ölüntürdü. Şimdi 559 yatakta ölüntüyor. Tabii fabrika gibi, seri halinde (...) Rastgele ölüyorsunuz, çektiğiniz hastahğın ölümlüyle ölüyorsunuz (çünkü hastalıklar bilineli beri, çeşitli ölümlerin, insanların değil, hastalıkların eseri olduğu belli bir şey; hastalar için yapacak iş kalmadı adeta)." Rainer Maria Rilke, *Malte Laurids Brigge'nin Nottarı*, çev. Behçet Necatigil, İstanbul: Adam Yayınları, 1998, s.10.

iktidar ve bu iktidarın sürekliliği için iktidar araçlarının meşru kılınması düşüncesi, politik kurama hem oldukça sorunlu, hem de oldukça uzun tartışmalara yol açacak bir bağlam kazandırmıştır.¹² Gerçekten de 'iktidar'ın politik alanın en etkili, hatta kimileri için büyümlü kavramlarından birisi olduğu düşünülecek olursa, yalnızca iktidar araçlarının kullanım tarzı üzerinden siyaset kuramını yeniden okumak olanaklıdır. Ancak özellikle Sanayi Devrimi birazdan üzerinde duracağımız gibi, bu araçların kullanımını bakımından ayrıca öneme sahiptir. Bu dönem, daha önce görülmemiş yenilikleri ve belki de o ana kadar yaşanmamış değişimleri barındırmasıyla günümüzü de biçimlendirmekte en etkili dönemlerden birisi olmuştur.

Bireyin, toplumun ve en son olarak da insanlığın gelişimine yönelik ideallerin bir erek olarak ortaya çıkması, Aydınlanma düşüncesine kadar devam eder ve kapsayıcılığı bakımından en üst noktaya çıkar. İlerleme düşüncesi, insanlığın tümü için bir ideale dönüştüğünde, yani yalnızca bir kişi ya da bir zümre için değil ama herkes için ortak bir iyiye işaret ettiğinde çok daha fazla kabul gören bir düşünce durumuna gelir. Bu ortak idealin Batı metafizik geleneğine olan etkisi, özellikle modernizmi yaratan unsurlar göz önünde bulundurularak değerlendirilebilir. Bu ideallerle belirmeye başlayan modernizmin oluşturucu unsurlarının başında bilimler alanında sağlanan gelişmenin bulunduğunu yukarıda söylemiş bulunuyoruz. Devlet kuramlarının oluşumunun yanı sıra, bilimlerin yarattığı asıl etkinin insan kavrayışındaki değişim ve insanın merkezi bir konuma alınması olduğunu görebiliriz.

Bilimsel gelişmelerin yarattığı heyecan, insanın nesnel bakışının bir ifadesi olan Arkimedes noktasını yaratabildiği ve insanın, artık 'bu evrenin matematikle yazılmış kitabını okuyabileceğine' inandığı andan itibaren, son derece ayrıcalıklı bir etkiye de sahip olur. İnsan merkezli anlayışın yerleşmesinde bu görüşün etkisi, dönemin neredeyse bütün yapıtlarında izlenebilir. Özellikle yeni bilimin sağladığı kazanımları, bütün insanların mutluluğunu sağlayacak bir ilerleme olarak sayan Francis Bacon'ın görüşleri bu yeni yaklaşımı ve heyecanı yansıtmak bakımından iyi bir örnek teşkil eder. Bacon tarafından önemle anılan üç gelişme gerçekten de sonraki değişimlerin izlenmesinde anahtar rol üstlenmektedir; matbaanın keşfi, barutun kullanımı ve pusulanın keşfi ve

¹² Bu görüş özellikle *Hükümdar* adlı yapıtının sivil hükümdarlıkların tartışıldığı IX. Bölüm'ünde açıkça görülür; "Sivil Hükümdarlık diyebileceğimiz bu tür hükümdarlığa beceri, ya da sırf kişisel değer (virtu) ile değil de, daha çok, bir kurnazlık eseri olarak erişilebilir." N. Machiavelli, *Hükümdar*, çev. H. Karabulut, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1984, s. 134 vd.

kullanımı, söz konusu mutluluğu sağlayacak başlıca araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³ Bu araçların her birinin Sanayi Devrimi'nin oluşumundaki etkisi bilinmektedir.

Sanayi Devrimi'nin modernizmin oluşmasındaki etkisi olarak söz ettiğimiz konu ise tam da, Aydınlanma düşüncesinin ortak ideallerini sağlayacak bir ortak refah vaadidir. Ancak bilimlerin kitlelerin refahını sağlayacak şekilde gelişme göstermeleri, Onsekizinci ve giderek artan biçimde Ondokuzuncu Yüzyıl'daki kuramlarda, ekonomiye gösterilen ilginin artışı üzerinden izlenebilir. Farklı yaklaşım ve yöntemlerle de olsa, toplumsal olaylar ve bu toplumsal olayları dönüştürmede ekonominin belirleyici rolü üzerinde durulması kadar, kitlelerin ortak-refaha kavuşma yönündeki beklentileri de, bu dönemde sıklıkla karşılaştığımız görüşlerdir. Smith kadar Marx'ın yazılarında da ilerleme düşüncesine ortak bir ideal olarak rastlamak, bu nedenle şaşırtıcı gelmemelidir. Daha Hume ve Lock'da rastladığımız ilerlemenin ortak çıkar ve refahla kurulan doğrudan ilgisi, İngiliz mutlulukçu ahlakının meşhur "en geniş kitleler için en büyük mutluluk"¹⁴ deyişinde açıkça görülmektedir. Bu noktada etik bir ideal olan iyinin, refah ve ancak bu refahla sağlanacak mutluluğa dönüşümü, günümüze kadar etkisini sürdüren bir özdeşleştirmenin de en belirgin izlenebileceği yaklaşım değişimlerinden birisini oluşturur. Erdem ile refahın yer değiştirdiği bu yeni ahlak anlayışının, günümüzün tüketim toplumu ve bu toplumun refah anlayışının bir sonucu olan konformizmle ilgisini kurmak hiç de zor değildir.

Bilimlerin ekonomiye olan etkilerinin devamını bugün de izlemek olanaklıysa da, bütün bilgi alanlarında sahip olduğu merkezi rolün değişimi, Ondokuzuncu Yüzyıl'la birlikte başlanmıştır. Felsefe ve bilimler arasında bir yaklaşım farkının oluşturulması gereğine ilişkin bir eleştiri dönemi böylelikle ortaya

¹³ Francis Bacon, *The New Organon*, haz. L. Jardine ve M. Silvenhojne, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 2-10 ve 166 vd. Burada özellikle "The Great Renewal" başlığı altında yapılan incelemeler ve ayrıca I. Kitap, ilerleme düşüncesinin ele alınışı bakımından ilgi çekicidir.

¹⁴ Jeremy Bentham'ın *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* yapıtında geçen bu ifade Hannah Arendt'in aktardığı üzere Bentham'a Joseph Priestley tarafından önerilmiştir ve Beccaria'nın *la massima felicità divisa nel maggior numero* sözleriyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca yine Arendt, Elie Halévy'nin araştırmasına gönderme yaparak (*The Growth of Philosophic Radicalism*, Beacon Press, 1955) hem Beccaria, hem de Bacon'ın bu deyişi kullanmalarının Helvétius'un *De L'esprit*'ine dayandıklarını söylemektedir. Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago: Chicago Press, 1958, s. 308. Ayrıca Bentham'dan önce Francis Bacon'ın aforizmaları arasında yer alan şu deyiş bu mutluluğun sağlanması için bir öneri taşımaktadır: "Bir ülkenin, zenginliğinin kaynağını başka ülkelerden almak zorunda olduğu unutulmamalıdır." F. Bacon, *Seçme Aforizmalar*, çev. Cengiz Çevik, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008, s.13, ayrıca bu aforizmaya yönelik açıklama için bkz. s. 52.

çıkabilmiş ve tin bilimlerinin, bilimlerde kullanılan yöntem anlayışı çerçevesinde iş göremeyecekleri düşüncesi, Kıta Avrupası'nda giderek ağırlık kazanan bir görüş olarak ortaya çıkmıştır. Pozitivizmin bir eleştirisi olarak ortaya çıkan bu yeni yaklaşımın en temel savı bilindiği gibi, insan aklının bilme ediminde üstlendiği rolün yeniden değerlendirilmesine dayanır. Aydınlanma Dönemi'nin de en belirgin yaklaşımı olarak sayılabilecek, insan aklının doğaya ait olan her şeyi aklı aracılığıyla bilebileceği savının eleştirisi de böylelikle bu yeni yaklaşımının konusu olmuştur. Bu eleştiri aynı zamanda, yine aynı dönemin, aklın bütün üretici etkinliklerin doğrudan belirleyicisi olabileceği anlayışına yönelir.¹⁵

İlerleme sorunu açısından düşünüldüğünde aklın her başarısının bu ilerlemenin bir göstergesi olarak kabul edilmesi şüphesiz yine Ondokuzuncu Yüzyıl toplumbilim incelemelerini belirleyen yaklaşımdır. Özellikle katmanlı bir ilerleme anlayışı getiren Comte, önceden belirlenmiş bir erek doğrultusunda, akıl tarafından ortaya konmuş bir yöntemin belirleyiciliğini toplumbilimsel alana taşır. Bu dönemde insanın bir tür olarak, her canlı varlığın gösterdiği gelişim evrelerini geçirmekte olduğu savı, onun ilerlemekte olduğunun bir göstergesi olarak ileri sürülmekteydi. Pozitivist bir modele göre belirlenen yeni açıklama modellerinin başka pek çok açıklamalara da öncülük ettiği söylenebilir. Darwin'in büyük bir etkisinin olduğu bu yeni bir açıklama biçimi ve yaklaşım tarzı, canlıbilimin etkisini bu dönemde temel eksen konumuna taşımaktadır. Canlıbilime dayalı açıklama modelinde tam da canlılığa yapılan vurgu, ilerlemenin insan türüne konulabilecek bir erek olduğu savını daha da güçlendirmekteydi. Kaynağını canlıbiliminden alan ve güçlü türlerin yaşamsal süreklilikteki başarıları üzerine kurulan bir anlayışın, toplumsal yaşama taşıyabileceği sorunlar ise ancak geçtiğimiz yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu yeni bilime dayalı dirimbilimsel (vitalistik) yaklaşımların ideolojik bir erek olarak kullanımları ve belli bir ırkın üstünlüğüne meşruiyet sağlayıcı bir zemin olarak kullanılması olgusu da bu noktadan bakıldığında hiç de rastlantısal değildir.

Buraya kadarki dört belirleme, ilerleme düşüncesinin Ondokuzuncu Yüzyıl'da kazandığı asıl ivmenin incelenmesi bakımından önem taşımaktadır; ilk olarak toplumsal yapıdaki dönüşüm ve politik yapılanımların bir bütün oluşturma yönündeki çabaları bireysel olandan çok ortak beklentileri ve yönelimleri ön

¹⁵ Bu konuda daha ayrıntılı bir yorum Cassirer'in *The Philosophy of Enlightenment* adlı yapıtında bulunabilir. Ernst Cassirer, *The Philosophy of Enlightenment*, çev. F.C.A. Koelln ve J.P. Pettegrove, Boston: Beacon Press, 1955, s. 278 vd.

plana çıkarmıştır. İkinci olarak bilimlerde görülmemiş bir ilerleme kaydedilmesi, insanlığın bütün alanlarda bilim örneğinde ilerlemesi için temel model olarak alınmasına yol açmıştır.¹⁶ Üçüncü olarak bilimin, teknoloji aracılığıyla insanlığın refahına katkı sağlaması, teknoloji ve ekonomi arasında bugüne kadar süregelen bitimsiz bir hareket yaratmış ve bu hareketin giderek ivme kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Bilimsel açıklama modelleri yalnızca dış dünyanın dönüştürülmesiyle kalmamış, canlıbilim bu açıklamanın içerisine dahil edilerek insan da yalnızca akıl aracılığıyla açıklanabilecek herhangi bir canlı konumuna indirgenmiştir. Bu yaklaşım ise, dirimbilimsel toplumbilim modellerinden, davranışçı ruhbilimine kadar uzanan geniş bir araştırma alanını kapsamaktadır.

Bu görüşler değerlendirildiğinde, ilerlemenin her türlü yönelmeyi sağlayacak bir meşruiyet aracı olarak kullanılmasını engelleyici hiçbir görüşün kalmayacağını tahmin etmek zor değildir. Bilimler yolu ile kazanılan kesinlik iddiası kadar, ekonomik büyüme ile sağlanan ve insanların ortak iyiliğine işaret eden bir ilerleme savı, yapılan her edim için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Hatta bu düşünceler çerçevesinde ilerleme, insanlığa ilişkin haklı bir beklentiye dönüşür.

Ancak bu belirlemeler çerçevesinde aklın yöntemleriyle kurulmuş bir bilimsel modelin insan yaşamına ilişkin sorunları çözebileceği ve bu doğrultuda bir ilerlenmenin sağlanmış olduğu savını değerlendirmek için yakın geçmişimize ya da günümüze bakmak yeterlidir. Daha geçen yüzyıl başında Sorel'in *İlerleme Yanılsaması*¹⁷ adlı yapıtında açıklıkla eleştirdiği gibi, ilerleme belli bir ideolojinin –ki bu Sorel'e göre burjuva ideolojisinin bir savıdır– aslında yalnızca belli bir zümrenin çıkarlarını güvence altına almak üzere oluşturulmuş bir yaklaşımdır. Yirminci Yüzyıl'a geldiğimizde ise bu yüzyılın başında ortaya çıkan totaliter rejimleri eleştiren bek çok düşünür ilerleme ve ilerleme düşüncesine kaynaklık etmiş savların araçsallaştırılması konusunda pek çok metin kaleme almıştır. Bu metinlerden en önemlilerinden birisi olan Arendt'in *Totalitaryanizmin Kökenleri* adlı çalışmasında totalitaryanizm, pek çok yönüyle

¹⁶ Ernst Renan'ın şu sözleri bu görüşün açık bir ifadesidir: "Bütün insanlığın bilgin olacağı ve tek bir vücut halinde gerçeğin fethine yitireceği zaman, bilime kim karşı koyabilecektir?" Bu hallerle uğraşmaya ne lüzum var? Geleceği bırakıp şimdiki zamana bakınız!" denilecektir. Ben de: "Hayal olmaksızın büyük bir şey yapılamaz," diye cevap veririm. İnsan bütün gayretini sarf edebilmek için, önüne, kendisini tahrik edebilecek bir hedef koymak ihtiyacındadır." E. Renan, *Bilimin Geleceği II*, çev. Ziya İshan, İstanbul: Maarif Basımevi, 1954, s. 210.

¹⁷ George Sorel, *Illusion de Progress*, çev. C. Stanley ve J. Stanley, Berkeley: University of California Press, 1947, s. 1-30. Ayrıca bkz. G. Sorel, *Reflections on Violence*, J. Jennings "Introduction", Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 7.

beraber, tarihsel süreç içerisinde ereklilik düşüncesi bakımından da incelenir. Arendt, erekliliğin korunmasının, insan etkinlikleri alanında ortaya çıkaracağı sorunları, başta tarihsel belirlenimciliğe işaret ederek eleştirir ve bunun yanı sıra, bu anlayış doğrultusunda ortaya çıkacak araçsallık sorunu üzerinde durur.¹⁸

Arendt'in bu eleştirisi aynı dönemi yaşamış pek çok düşünür için önemli bir sorun konumundadır. Adorno, geniş yer verdiği ilerleme düşüncesinin eleştirisini özgürlük sorunu çerçevesinde tartışır.¹⁹ Adorno, olumsuz yönleri bakımından bir eleştiriye tabi tuttuğu ilerleme düşüncesini değerlendirirken, sıklıkla Benjamin'den alıntılar yapar ve görüşlerindeki ortak yönlere dikkat çeker. Bu ortaklık, bizim de bu metin çerçevesinde bir yönüyle desteklemeye çalıştığımız şu görüşe işaret etmektedir; ilerleme, ancak "bilgi ve becerideki artış, başka deyişle en geniş anlamda teknolojideki ilerleme bakımından söz konusudur",²⁰ hemen ardından Adorno, Horkheimer ve kendisinin bunu "doğaya hükmetmek" anlamında bir ilerleme olarak adlandırdıklarını söyler.²¹ Buna paralel olarak Benjamin de, ilerlemenin insanlığın bütününden ziyade, bilişim ve becerilerde bir artışa işaret ettiğini, insanlıkta bir ilerlemeden söz edilmediğini vurgulamakta ve bu yaklaşımı "yapay" bulduğunu söylemektedir.²² Adorno ayrıca Benjamin'den aktararak, "daha da ileri" sloganının 1870'lerdeki işçi hareketi kadar, Hitler döneminde de bir slogan olarak kullanıldığını yazmakta ve bunun sorunlar içeren benzerliğine dikkat çekmektedir.²³ Adorno'ya göre ilerleme sorunun en önemli yönlerinden birisini de yine Benjamin'in şu düşüncesinde görmek olanaklıdır; ilerleme düşüncesi meşruiyetini "henüz doğmamış kuşakların mutluluğu"²⁴ söyleminde bulmaktadır. Gerçekten de bu metnin daha en başında söz ettiğimiz, kendisi ve başkaları için en iyisini isteme anlamında ilerleme düşüncesi, belirsiz bir gelecekte ve bu iyi ereğinde, kitlelerin yönlendirilmesi için bir araç olarak kullanılmasına meşru bir zemin sağlamaktadır.

¹⁸ Arendt'in bu düşüncesini temellendirdiği pek çok bölüm bulunmakla beraber şu bölüm araçsallık ilişkisini göstermek bakımından açık bir örnek sayılabilir: H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism, "Imperialism"*, San Diego, London New York: Harcourt Brace and Company, 1976, 70-175.

¹⁹ Theodore Adorno, *History and Freedom, Lectures 1964-1965*, haz. R. Tiedemann, çev. R. Livingstone, Cambridge Malden: Polity Press, 2006.

²⁰ Adorno, *History and Freedom*, s. 145.

²¹ Adorno, *History and Freedom*, s. 146.

²² Adorno, *History and Freedom*, s. 145.

²³ Adorno, *History and Freedom*, s. 145.

²⁴ İlerleme, koşullarını her düşünce gibi geleneğin içerisinde bulduğu ölçüde Benjamin'in şu sözleri ayrıca önemlidir: "Tehlike, hem geleneğin varlığına, hem de o geleneğin seslendirdiklerine yöneliktir. İkisi için de aynı tehlike, yani kendini egemen sınıfların bir aracı kılma tehlikesi vardır." Walter Benjamin, *Pasajlar, Tarih Kavramı Üzerine II*, çev. A. Cemal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.40.

İlerleme temel olarak gelecek zaman kipi içerisinde anlamını bulan bir düşüncedir. Bu nedenle Benjamin'in henüz doğmamış kuşaklar vurgusu son derece önem taşır. Daha iyisinin sağlanacağı vad edilen bir gelecek zamanın gelmesi, bugünün de bu doğrultuda biçimlendirilmesine dayanır. Biçimlendirme düşüncesi Arendt'in en önemli eleştirilerden birisi olarak, insan edimlerinin öngörülebileceği ve bu doğrultuda dönüştürülebileceği kanısını taşıyan totaliter rejimlerin dayandığı temel görüştür. Bu açıdan bakıldığında, biçimlendirme, ilerleme düşüncesinde kolaylıkla bir yer bulmaktadır. Arendt'in "Politikada Yalan Söylemek"²⁵ makalesinde açıkça betimlediği gibi iktidarın devredildiği kişi ve kişilerin kamunun çıkarına olduğu inanılan doğrultuda yalan söylemeleri hiç de rastlanmayan bir durum olmadığı gibi, aslında çoklukla kendilerinden beklenen, ikna edici derecede yalan söyleyebilmektir. Hatta söylenen yalanın iyi olmasının belki de en açık nişanesi sonunda söyleyen kişinin de buna inanmasıdır.²⁶ İronik bir dille günümüzdeki politika anlayışının bir eleştirisi olan metin, aslında bir ereğe ulaşmak yönünde gündelik hale gelen yalanların kullanım tarzlarına dikkat çekmektedir.

Sonuç

Bu metinde incelemiş olduğumuz gibi ilerleme, insan yaşamında doğal olarak bulunan daha iyi durumda olma beklentisinin bir ifadesi olarak yorumlanmıştır. Bu henüz bilinmeyen, ya da başka deyişle, gelecek bir zamanda olacağı umulan bilinmeyen, bir 'iyi beklentisi' olarak yorumlanması durumudur. Ancak bu iyi beklentisi üzerine genel geçer görüşler oluşturabileceğimiz, önceden bilinen bir iyiliğe işaret etmez, tersine anlamını her zaman içeriğinden alır ve koşulların değerlendirilmesini zorunlu kılar.

Böylelikle geleceğin, bugün yaptıklarımızın ötesinde bir iyilik, ya da tam tersine bir çöküş getireceğini düşünmek çok da anlamlı görünmemektedir. Aynı şekilde bu yönde nedensiz bir umutla veya geçmişe yönelik karamsar bir özlemle biçimlenmiş bir düşünme tarzının da, anlamlı bir dünya yaratmak yönündeki katkısı pek fazla görünmüyor. Değişim, bulunuşumuzun bir parçası olarak

²⁵ Hannah Arendt, *Crisis of the Republic*, "Lying in Politics", s. 3-47, San Diego New York ve London: Harcourt Brace and Company, 1972, s. 4 vd. ayrıca bkz. 34.

²⁶ Arendt, Amerika Birleşik Devlet'lerinin Vietnam savaşı raporlarının oldukça sert bir eleştirisini içeren metinde, ironik bir dille şöyle yazmaktadır; "Buradan şu sonuca varılabilir; daha başarılı bir yalancı, daha fazla insanı ikna edebilen hatta tercihen kendi yalanına inanmakla bu işi sonlandıran kişidir." *Crisis of the Republic*, s. 34.

vardır, ancak değişim ile ilerlemeyi bir özdeşlik içerisinde yorumlamamız için herhangi bir gerekçemiz de bulunmamaktadır.

Bilgi ve becerideki artış, kendiliğinden bir gelişme ya da bir ilerleme olarak anlaşılabilir; bu artış yalnızca nesnel bir duruma ait değişimin sağlanabilmesine ilişkin bir olanak olarak kullanılabilir. Ancak genel ve sürekli bir ilerleme ya da gelişme savı içerikçe belirlenmediği zaman boş ve istenilen doğrultuda kullanılacak bir araç konumuna kolayca indirgenebilirler.

İnsan yaşamının her bir alanı farklı olgular ve koşullar tarafından belirleniyor olmasından dolayı ilerleme, yalnızca işleve dayalı bir kavram olarak karşımıza çıkar ve işlevselliğinden kaynaklanan bu yönü, onu işleve yönelik bir araç kılar. Sonuç olarak bir araç, tam da bu noktadan itibaren istenilen bir doğrultuda kullanılabilir bir nitelik kazanır. Böylelikle ilerleme, insanlık tarihinin pek çok talihsiz sürecinde, bir araç olarak kullanıldıkları ölçüde, sayısız sorunlu uygulamalara meşruiyet sağlamış eşitlik, özgürlük, ortak-refah gibi, gerçekte yalnızca olumlu vaatleri taşıyan benzer kavramlarla aynı talihsiz yazgıyı taşır.